Jan van den Broek

Duizend jaar Groningen

Een kort overzicht over de geschiedenis van Groningen en Groningerland van 1000 tot 2000

Deel van de kaart van de monding van de Eems door Christiaan Sgroten (Koninklijke Bibliotheek van België)

Stad en Lande(n)

Het deel van Nederland dat we nu kennen als de provincie Groningen draagt deze naam nu ongeveer twee eeuwen. Wie vóór 1800 dit gebied wilde aanduiden sprak over ‘Stad en Lande’ of over ‘stad Groningen en Ommelanden’.

Door de eeuwen heen zijn de gebeurtenissen in dit gewest voor een belangrijk deel bepaald door de verhouding tussen de stad Groningen en de rest van het gebied dat nu tot de provincie Groningen behoort. Wie zich in de geschiedenis van deze provincie verdiept kan niet om dit thema heen. Het is ook belangrijk om zich te realiseren dat het gebied buiten de stad Groningen geen eenheid was. Vele eeuwen lang kenden we hier verschillende streken of landschappen. Deze onderscheidden zich naar natuurlijke gesteldheid, naar aard en afkomst van de bevolking en naar gewoonten en wetten. De bewoners ervan hadden daardoor ook verschillende economische en politieke belangen. In de loop van de eeuwen is de betekenis van deze verschillen steeds geringer geworden, al zijn er nog altijd wel sporen van te herkennen.

Om vergissingen te voorkomen gebruiken we in dit verhaal de naam Groningen alleen voor de stad; het gebied buiten de stad noemen we Groningerland.

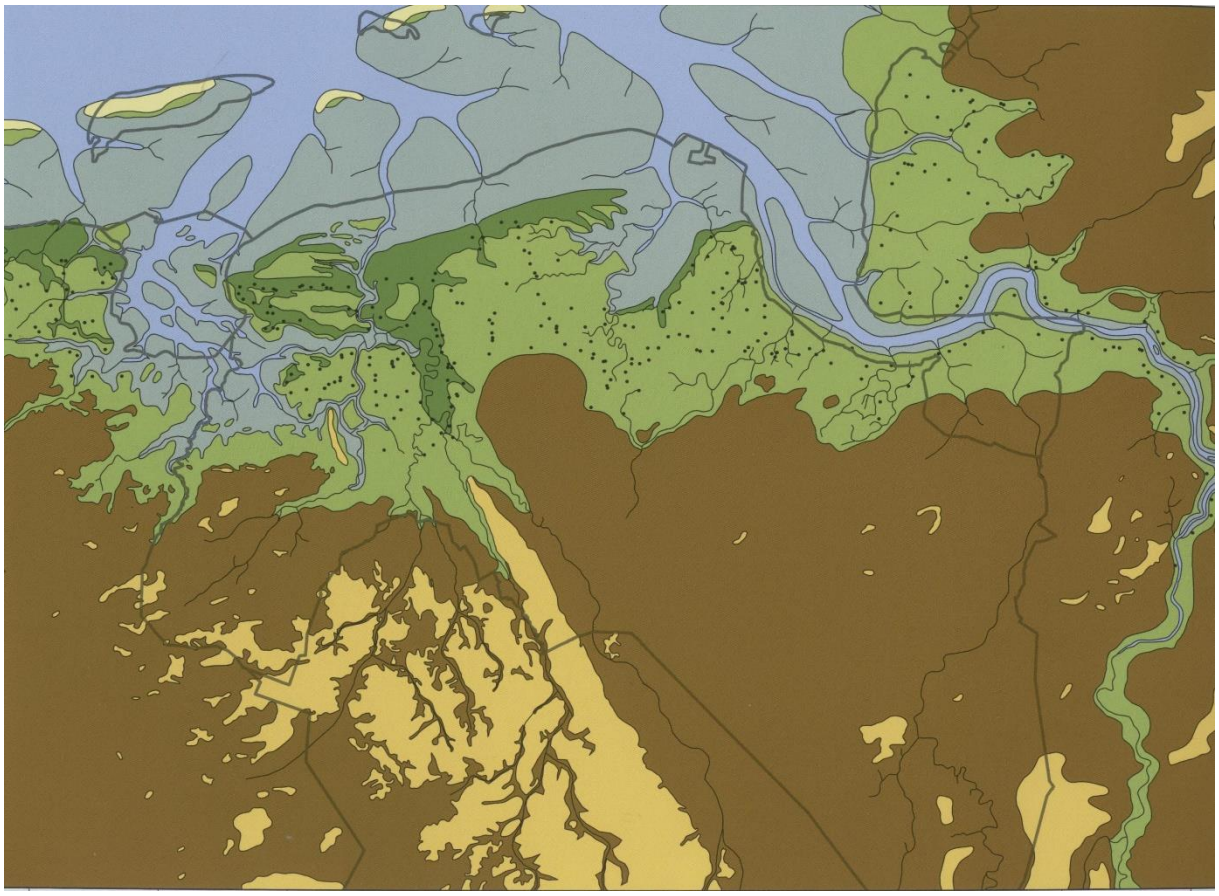

Reconstructie Groningen 800 n. Chr., naar E. Knol e.a.

Het decor

De ligging van een gebied en zijn natuurlijke gesteldheid zijn meer dan alleen het decor waartegen de gebeurtenissen van heden en verleden zich afspelen. Ze bepalen in zekere zin ook de loop van de dingen. Dat gold in het verleden nog veel meer dan nu, omdat de mensen toen meer afhankelijk waren van hun omgeving dan nu het geval is.

Ondanks onze goede transportmogelijkheden gelden Groningen en Groningerland nog steeds als een afgelegen gebied. Dat is altijd zo geweest. De grote afstand die er steeds was tussen dit gewest en de centra waar de grote politiek werd gemaakt gaf de Groningers de ruimte om hun zaakjes zelf te regelen, maar verhinderde hen ook te profiteren van kansen die anderen wèl kregen.

Ook de aardrijkskundige gesteldheid van Groningerland was een bepalende factor. Eeuwenlang hebben de bewoners van deze streken zich moeten inspannen om de zee op afstand te houden en het overtollige hemelwater kwijt te raken dat vanuit Drenthe op hen af kwam. Het gevaar dwong hen zich te organiseren en samen te werken, maar gaf ook aanleiding tot ernstige conflicten. Er moesten dijken en zijlen aangelegd worden. Daardoor nam niet alleen ieders veiligheid toe, maar groeide tegelijkertijd ook de oppervlakte van het bewoonbare land. Later werden ook nog eens uitgestrekte moerassen ontgonnen en bewoonbaar gemaakt. Zo komt het dat de bruikbare oppervlakte van dit gewest tegenwoordig zeker tweemaal zo groot is als 1000 jaar geleden.

Liudger predikt in Groningerland. Schoolplaat door J.H. Isings (1912)

De klei-eilanden langs de waddenkust − de Ommelanden − werden bewoond door een Friese bevolking. Zij spraken dezelfde taal als hun stamgenoten ten westen van de Lauwers en ten oosten van de Eems. Op de Drentse zandgronden en in Westerwolde woonden mensen van Saksische herkomst. De Hondsrug − een stuwwal die in de ijstijd door het landijs was gevormd − strekt zich uit tot even ten noorden van de huidige Groningse binnenstad. Daar verdwijnt deze rug onder de zeeklei. Toen missionarissen hier het christendom preekten, lag rondom deze meest noordelijke punt een zone die het best beschreven kan worden als een getijdenlandschap. Men zou deze kunnen vergelijken met de Biesbosch zoals die was vóór de afsluiting van het Hollands Diep. Deze zone maakte dat er niet veel contact was tussen de bewoners van het kustgebied en die van de zandgronden in het zuiden. Alleen de riviertjes en geulen boden daartoe enige mogelijkheid.

Deze situatie heeft ertoe bijgedragen dat beide gebieden op verschillende manieren hebben kennisgemaakt met het christendom. De predikers die de Friese kleigebieden bezochten begaven zich vervolgens naar streken die nu in Duitsland liggen. De bevolking op de Saksische zandgronden werd vanuit het zuiden gekerstend. Hierdoor is het gekomen dat de Ommelanden gingen behoren tot het bisdom Münster en dat Drenthe − met de latere stad Groningen − onderdeel werd van het bisdom Utrecht.

1000-1200

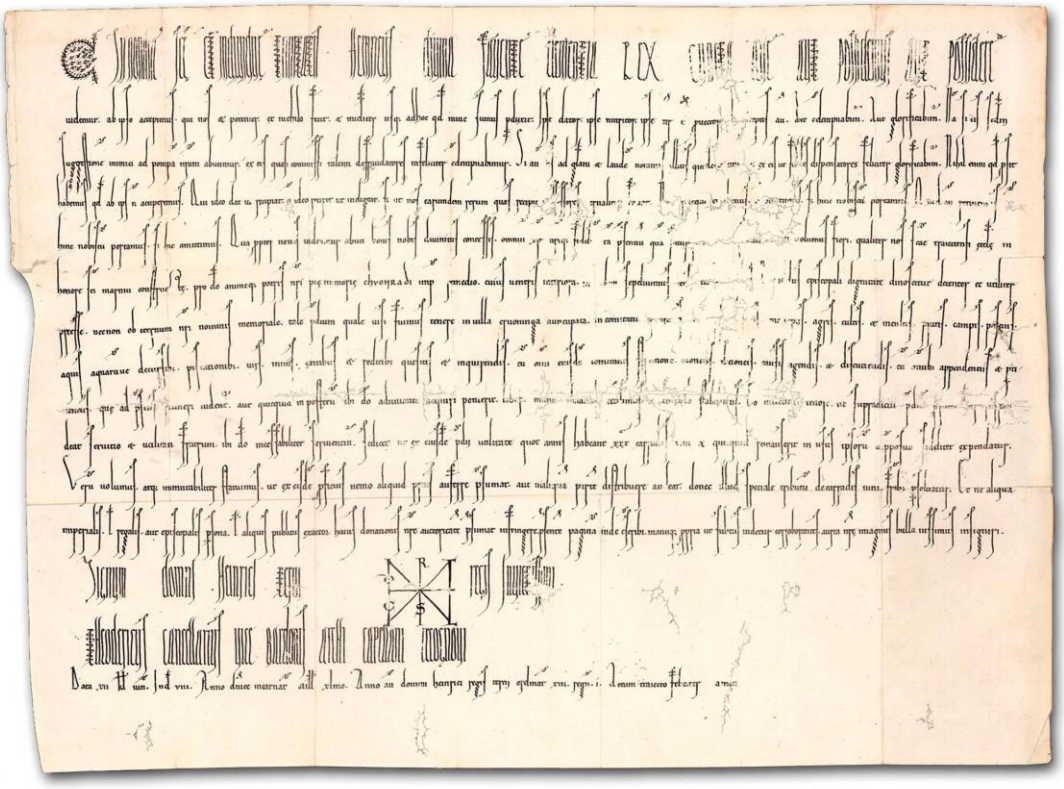

De koning en de bisschop

Groningerland hoorde 1000 jaar geleden tot het Duitse rijk. Aan het hoofd daarvan stond een koning of keizer. Die laatste titel kreeg hij pas wanneer hij door de paus was gekroond. De koning had in de Friese kustgebieden en ook in Drenthe verschillende landerijen en hofsteden liggen. Namens hem zorgden ambtenaren voor het beheer ervan. Bijzonderheden zijn hierover niet bekend. We weten alleen dat ‘s konings greep op Groningerland erg zwak is geweest. In Drenthe heeft hij geprobeerd zijn zeggenschap te versterken door het bestuur over dat gebied op te dragen aan de bisschop van Utrecht (1024). Hoewel Groningen bij Drenthe hoorde, schonk de koning in het jaar 1040 nog eens uitdrukkelijk ook zijn landgoed in de *villa Cruoninga* aan de bisschop, met inbegrip van het bestuur over het noordelijkste puntje van Drenthe, het Gorecht.

De *villa Cruoninga* was toen al belangrijk omdat er er een markt was. Het was vooral haar bijzondere ligging die deze nederzetting tot een voor de hand liggende handelsplaats maakte. Hoezeer de zandgronden van Drenthe en het noordelijke kustgebied ook van elkaar geïsoleerd waren, bij het noordelijkste puntje van de Hondsrug was over het water wel degelijk verkeer mogelijk. Vooral de Drentsche Aa die ter hoogte van Groningen vlak langs de hoge gronden stroomde, bood mogelijkheden voor goederentransport. Zo werd

Groningen de plaats waar de producten van de zandgronden (hout, rogge) en het kustgebied (boter, huiden, vis) tegen elkaar konden worden geruild of verkocht. Een goed en veilig functioneren van de Groninger markt was in het belang van iedereen: voor de Friezen aan de kust en voor de Saksische bevolking van Drenthe.

1200-1300

De Engelse koning Hendrik verleent voorrechten aan Groningse burgers (1251)
[GrA 2100-51]

Een afgelegen streek

De afstand tussen Utrecht en Groningen was echter zo groot, dat het voor de Utrechtse prelaten ondoenlijk was om er zelf het bestuur te voeren. De bisschop stelde daarom een *prefect* aan om dat namens hem te doen. De inwoners van Groningen, de Friezen uit de buurt en de kooplieden die gebruik maakten van de Groninger markt, waren echter niet te spreken over de manier waarop de prefect en zijn opvolgers hun taak vervulden. In plaats

van de markt te beschermen, probeerden de prefect en zijn ridders er alleen maar van te profiteren. Ze brachten de handel zelfs schade toe. Het kwam tot gewapende strijd en de Ommelanders wisten omstreeks het midden van de dertiende eeuw de prefect en de zijnen uit de stad te verdrijven. Omdat er in die tijd ook in de Ommelanden geen sprake meer was van enig hoger gezag, betekende dit dat de bevolking van Groningen en Groningerland in feite eigen baas was geworden.

Ondertussen beperkten de Ommelanders en Groningers zich niet tot alleen onderlinge handel. Ondernemende kooplieden bevoeren de zee, ze organiseerden zich en bezochten havens op de Britse eilanden en aan de kusten van de Noord- en Oostzee. De nederzetting Groningen groeide snel en nam al spoedig stedelijke vormen aan. Daarbij hoorde vanzelfsprekend ook een stadsmuur om vijanden op een afstand te kunnen houden.

Tegels afkomstig uit het Aduarderhuis aan de Munnikeholm te Groningen (1547)
[GrA T818-19919 en 19920]

Kloosters en hoofdelingen

Groningerland was 1000 jaar geleden een gebied dat kansen bood. Wie de moed had om stevig aan te pakken en in staat was door te zetten kon grote gebieden bruikbaar en bewoonbaar maken. Het zijn vooral de kloosters geweest die op dit terrein veel succes hebben gehad. Rond 1200 vestigden zich hier de eerste kloosterorden die een grote aantrekkingskracht hadden op de bevolking van de streek. Velen sloten zich bij de kloostergemeenschappen aan. Zo ontstonden grote organisaties die grootschalige ontginningswerken aankonden. De kloosters verwierven op deze manier een landbezit dat in grootte zijn weerga niet had. Vanwege dit grondbezit en de belangen en rechten die daarmee samenhingen behoorden de kloosteroversten tot de invloedrijkste figuren in de Ommelanden. In vrijwel alle zijlvestenijen (waterschappen) gaven zij de toon aan.

Doordat er in de Ommelanden geen sprake was van enig van bovenaf geregisseerd gezag, organiseerde de bevolking het maatschappelijk leven naar eigen inzicht en op basis van de oude gewoonten. In principe mocht iedereen meepraten die een bepaalde hoeveelheid

grond bezat. In de Ommelanden was het bezit van een boerderij van minimaal 30 grazen (ongeveer 15 ha) genoeg om mee te beslissen over gemeenschappelijke zaken en om rechter te zijn. De bezitter van zo'n 'edele heerd' werd hoofdeling genoemd.

1300-1400

Plattegrond van de stad Groningen. Braun en Hogenberg, 1575
[GrA 1536-5213]

De stad als borg

Zolang de wereld simpel was en er weinig contacten waren tussen de verschillende gemeenschappen, voldeed de manier waarop de Ommelander Friezen zichzelf hadden georganiseerd. Moeilijk werd het pas wanneer mensen van verschillende streken met elkaar in botsing kwamen. In zulke gevallen viel iedereen terug op zijn eigen achterban en kon een persoonlijk geschil gemakkelijk uitgroeien tot een gewapend conflict tussen hele landschappen. Ook bood het systeem geen oplossing wanneer iemand ontevreden was over de rechter waaronder hij hoorde. Tenslotte wist men ook geen raad wanneer iemand met bruut geweld zijn zin wilde doorzetten tegen de mening van de anderen in. In zulke gevallen

miste men een instantie die als scheidsrechter kon optreden, iemand die de zaak nog eens goed kon onderzoeken of iemand die de geweldenaar een lesje kon leren. Elders kon men bij dit soort zaken een beroep doen op een graaf of een bisschop, of op ambtenaren die namens hen optraden. In Groningerland ontbraken zulke functionarissen. Men probeerde het wel met een soort algemene vergadering van rechters, maar die was lang niet altijd bij machte om de problemen op te lossen. En tegenover gewelddaden stonden de rechters helemaal met lege handen.

In Groningerland werd in dit gemis voorzien door de stad Groningen en haar gewapende burgerij. In een volkrijke stad als Groningen had het stadsbestuur een ruime ervaring in het beslechten van geschillen en de Ommelander Friezen legden hun probleemgevallen graag voor aan de heren op het raadhuis aan de 'Brede Markt'. De Groningers waren ook bereid om hun strijdmacht in te zetten om de naleving van genomen beslissingen af te dwingen. Zo moest de samenwerking tussen Stad en Lande rust, orde en welvaart bevorderen.

1400-1450

Oudst bekende afbeelding van het Groninger wapen, waarbij het schild onder een dubbelkoppige rijksadelaar staat, 1556 [GrA 2043-37b]

Groningen wil meer

De stad Groningen was met haar talrijke en ontwikkelde bevolking, haar betrekkingen met andere koopsteden, haar ervaring op juridisch gebied en haar burgerleger verreweg de sterkste partij in Groningerland. Voor de bevolking van de Ommelanden was de stad echter ook een gevaarlijke partner. Zolang de belangen van stadjers en plattelanders gelijk op liepen, was er niets aan de hand. Maar wanneer deze van elkaar verschilden stond de uitslag van een conflict al bij voorbaat vast. De vijftiende eeuw is de periode geweest waarin de Groningers hun dominante positie in de omgeving verder hebben uitgebouwd. Daarbij

maakten ze dankbaar gebruik van de zwakte van de Ommelander hoofdelingen en hun onderlinge rivaliteit.

Toen er een kanaal gegraven werd om het water uit de lage streken rond de stad af te voeren naar de Eems, opende dit voor de Groninger kooplieden meteen ook de mogelijkheid om zich op het oosten te richten. Hun schippers konden via het nieuwe Damsterdiep en de Eems veel gemakkelijker handel drijven met Westfalen dan toen ze alleen gebruik konden maken van het Reitdiep. De Groningse belangen brachten de stad in botsing met collega-hanzestad Hamburg, die ook geïnteresseerd was in Oost-Friesland en omgeving.

Eén van de gevolgen van deze ontwikkeling was dat de stad zich in de loop van de vijftiende eeuw wist meester te maken van het Oldambt. Ze zette er de plaatselijke hoofdelingen buitenspel en trok hun rechten aan zich. Eerder al had de stad de rechtsmacht in het Gorecht van het bisdom Utrecht in handen gekregen.

1450-1475

Grote verbonden

Door de onderlinge ruzies tussen de toonaangevende Ommelander families was de plattelandsbevolking niet in staat haar belangen met de nodige kracht te verdedigen. Zij was eigenlijk geen partij voor de dynamische stad. Dat werd nog erger toen er dreiging kwam van buitenaf. Buiten Groningerland waren er grote heren die streefden naar uitbreiding van hun macht. De belangrijkste onder hen waren de hertogen van Bourgondië. Hun familie was de baas in belangrijke gebieden als Brabant en Vlaanderen, Holland en Zeeland. In de veertiende eeuw lieten zij ook hun oog vallen op het Sticht Utrecht, Friesland en Groningerland. Een eeuw later had hertog Karel de Stoute het te druk met andere zaken, anders zou hij beslist een poging hebben gedaan om deze gebieden bij zijn landen in te lijven.

In het noorden wist men wel wat de Bourgondiërs van plan waren. Hoe gespannen hun onderlinge verhoudingen soms ook waren, de Groningers en Ommelanders waren allerminst bereid hun onafhankelijkheid op te geven. Ze voelden er niets voor zichzelf uit te leveren aan een vorst van wie ze maar moesten afwachten of die hen wel goedgezind zou zijn en blijven. Daarom sloten ze een verbond met elkaar dat erop gericht was samen de vrijheid te verdedigen. Tegelijkertijd stemden de Ommelanders ermee in dat de bestaande gewoonte op het terrein van de handel schriftelijk werd vastgelegd en tot een dwingende regel werd verheven. Deze gewoonte bestond eruit dat alle producten die door het platteland werden voortgebracht, zoals boter, kaas en koren, alleen in Groningen werden verhandeld. Door het verbond kreeg het Groninger stapelrecht een formele basis.

Het 'Groot Verbond' tussen Stad en Ommelanden van 1473
[GrA 2100-222]

1450-1500

Op avontuur in Friesland

Ook in het huidige Friesland was de onenigheid groot. Zoals zo vaak gebeurt, zochten de strijdende partijen de steun van sterke partners in de buurt. Eén van die Friese partijen vroeg hulp aan het naburige Groningen. Overmoedig geworden door het succes in de eigen omgeving, besloten de stadsbestuurders zich te mengen in de partijstrijd ten westen van de Lauwers. Ze sloten in enkele jaren tijds vele tientallen verbonden met kloosters en hoofdelingen in heel Friesland. Afdelingen van het Groninger burgerleger lagen in Leeuwarden en Harlingen in garnizoen om de naleving van de gemaakte afspraken af te dwingen.

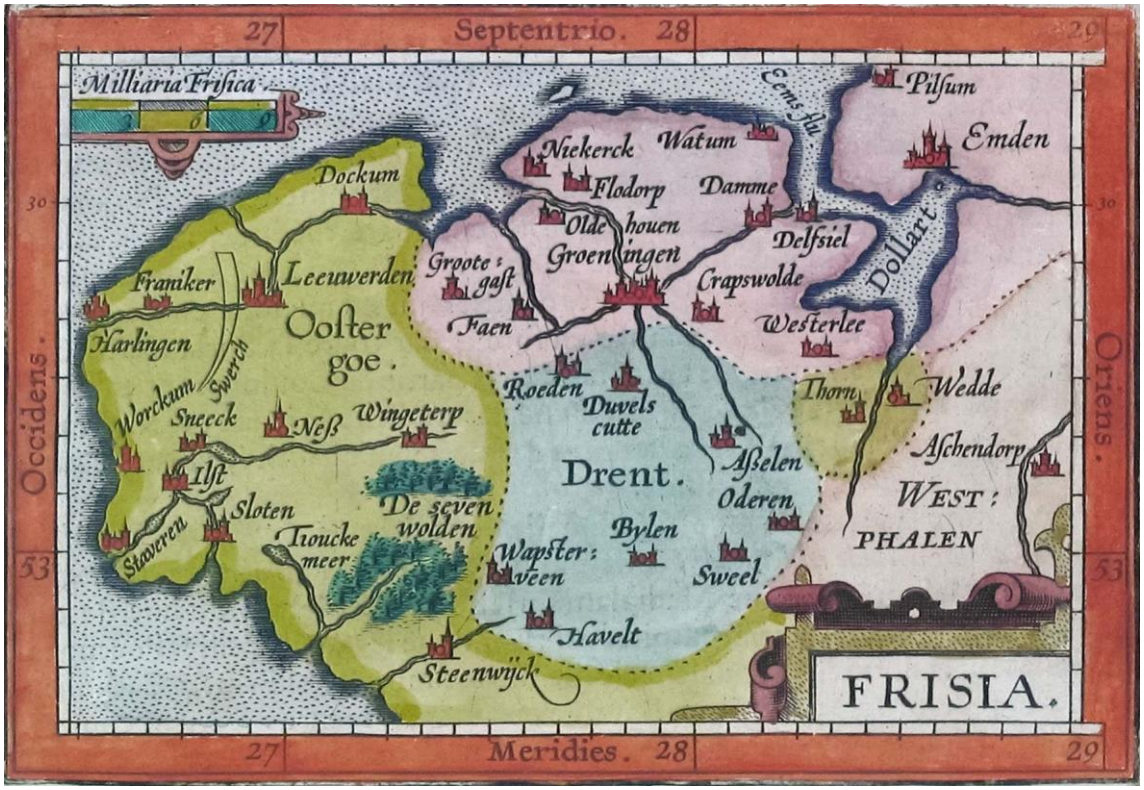

De ambitie steeg de trotse Groningers naar het hoofd. Het stadsbestuur waande zich een landsheer, graaf of hertog, gelijk. Het heeft er zelfs van gedroomd om een vrije Rijksstad te worden, een stad dus die alleen gehoorzaamheid verschuldigd was aan de keizer. Uiteindelijk bleek die droom van korte duur. De kosten waren te hoog en al spoedig bleken er ook andere kapers op de kust te zijn. Van de Groningse aspiraties bleef niet veel meer over dan de dubbele rijksadelaar in het oude stadswapen.

Groningens droom om een echte stadstaat te worden mocht dan niet uitgekomen zijn, in deze periode bereikte de stad wel het toppunt van haar macht en aanzien. De vijftiende-eeuwse Groningers lieten dat ook aan iedereen zien: ze verbouwden de Akerk in gotische stijl, voorzagen de Sint Maartenskerk van een gigantisch gotisch koor en bouwden er een toren bij die tot in de verste uithoeken van de Ommelanden liet zien waar de macht zetelde.

1500-1536

Landsheren komen en gaan

Rond het jaar 1500 brak een langdurige periode aan van strijd en onzekerheid. De Bourgondiërs bleven aanvankelijk wat op de achtergrond en lieten het aan de hertog van Saksen over om Groningen en Groningerland onderwerpen. Deze dreiging dreef de Groningers in de armen van graaf Edzard van Oost-Friesland. Toen die niet sterk genoeg bleek om Groningens onafhankelijkheid en machtspositie te verdedigen, onderwierp de stad

zich snel aan hertog Karel van Gelre. Deze laatste was voor de Groningers een welkome partner, want hij stond bekend als een gezworen vijand van de Bourgondiërs. Samen zouden zij de machtige heren uit het zuiden wel kunnen weerstaan.

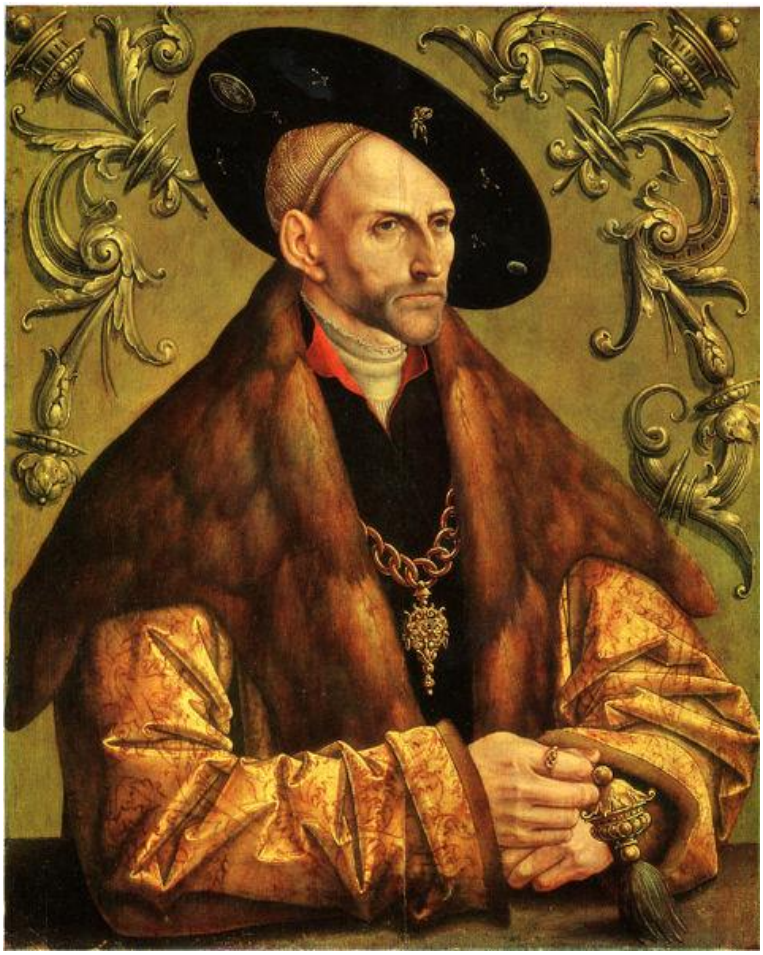

Graaf Edzard van Oost-Friesland

Ten tijde van het bewind van de Gelderse hertog vonden overal in Europa woelingen plaats: de plattelandsbevolking en ambachtslieden in de steden kwamen in opstand tegen de hoge heren die hun spel speelden zonder rekening te houden met de belangen van de gewone mensen. Als gevolg van deze volksbeweging verwierven de Groninger gilden grote invloed op het beleid van het stadsbestuur. Overigens duurde het niet lang of ook de Gelderse hertog moest wijken voor Karel van Bourgondië, die beter bekend is als Karel V. Na bijna veertig jaar van oorlog en verwoesting waren Groningen en Groningerland zozeer ten einde raad dat zij zich vrijwillig onderwierpen aan Karel V en diens Nederlandse regering in Brussel.

1536-1594

Karel V in 1548

Karel V en Filips II

De Groninger stadsbestuurders en de Ommelander heren die in 1536 samen tot een accoord gekomen waren met de regering van Karel V, waren erg tevreden met de voorwaarden die zij hadden weten te bedingen. De grote vorst had beloofd hen tegen alle bedreigingen te zullen beschermen en hun vrijheid en gewoonten te zullen respecteren. In ruil daarvoor hoefden ze maar ƒ12.000 per jaar te betalen. De Groningers hadden het zekere voor het onzekere genomen en uitdrukkelijk laten vastleggen dat de stad ook de baas bleef in het Gorecht en het Oldambt.

Aanvankelijk kon iedereen opgelucht ademhalen. De oorlog was ten einde en er leek een periode van rust aan te zullen breken. Er was wel een geheel nieuwe situatie ontstaan: Stad en Lande waren niet echt onafhankelijk meer en vormden voor het eerst in hun bestaan een eenheid die onderdeel was van een echte, door een centrale regering bestuurde staat. Dat was een situatie waaraan men nog moest wennen. Maar er was wel goede wil. De stadsbestuurders en Ommelander heren hebben een serieuze poging gedaan om de verbonden die de basis van hun samenwerking vormden, om te werken tot een soort statuut voor het nieuwe gewest Stad en Lande.

Dat dit niet gelukt is komt doordat er inmiddels teveel conflictstof lag en doordat de invloed van de centrale regering in dit afgelegen gebied veel te zwak was om samenwerking af te kunnen dwingen. In de Ommelanden werden de bepalingen van het Groninger stapelrecht in toenemende mate ervaren als een ongerechtvaardigde beknotting van de ontwikkelingskansen. Vooral de grote Ommelander heren voelden zich tekort gedaan vanwege het feit dat de stadsbestuurders op grond van het Tractaat van 1536 in het gewestelijke bestuur de lakens uitdeelden.

Filips II

De situatie werd verder nog vertroebeld door de spanningen die er op godsdienstig gebied in heel Europa waren uitgebroken. Het wemelde van religieuze secten en individuele profeten die snel aanhang wonnen. Toen uit de wanorde enkele serieuze stromingen naar voren kwamen, werd het verzet tegen de oude kerk en haar gebruiken een van de krachtigste motoren voor de opstand tegen koning Filips II. Voor de Ommelander heren – de partij die van veranderingen voordeel verwachtte − was het een voor de hand liggende stap om tegen Groningen steun te zoeken bij de opstandige gewesten in het zuiden en westen van de Nederlanden. Voor de stad Groningen − haar positie was door het staatshoofd gegarandeerd en daarom wilde ze van geen verandering weten − was het even vanzelfsprekend om de koning te blijven steunen.

1580-1594

Oorlog

Aan het einde van de zestiende eeuw hebben vele honderden stadjers en Ommelanders huis en haard moeten verlaten om religieuze of politieke redenen. Velen moesten ook vluchten omdat de oorlog in deze jaren het gewone leven onmogelijk maakte. Soldaten van vriend en vijand trokken plunderend door het land. Van een normaal onderhoud van dijken en zijlen kon geen sprake zijn. Herhaaldelijk braken de verwaarloosde zeeweringen door met het gevolg dat vele honderden hectaren land onder zout water kwamen te staan. Niet alleen het laaggelegen Duurswold stond jarenlang vrijwel geheel onder water, ook andere delen van Groningerland waren onbruikbaar en ontvolkt. Aan deze ellende kwam pas een einde toen prins Maurits en graaf Willem Lodewijk erin slaagden de stad Groningen te veroveren.

Belegering van Groningen in 1594 [GrA 1536-4629]

Het veroveren van een sterke stad is echter één ding, een tweetal kemphanen tot vreedzame samenwerking brengen is iets heel anders. De Staten-Generaal hebben zelf de verantwoordelijkheid op zich genomen om de stad Groningen en de Ommelanden tot één provincie om te vormen. Veel succes hadden ze daarbij niet. Herhaaldelijk lagen Stad en Lande met elkaar overhoop en moest er geprocedeerd worden in Den Haag of moesten afgevaardigden van de Staten-Generaal naar het noorden reizen om de ruzies te beslechten.

1594-1700

Nieuwe initiatieven

Toch had de opname van Groningen en Groningerland in de Republiek der Verenigde Nederlanden ruimte geschapen voor nieuwe ontwikkelingen. Als provincie namen Stad en Lande deel aan de activiteiten van de West-Indische Compagnie, samen besloten zij een instelling voor hoger onderwijs op te richten en samen organiseerden ze de verbetering van de infrastructuur en de inrichting van een systeem van openbaar vervoer in het gewest. Terwijl de Ommelander heren hun energie vooral staken in onderlinge rivaliteit en het bestrijden van de stadsbestuurders, was het toch vooral de stad Groningen die van de nieuwe mogelijkheden profiteerde. Gesteund door ruime subsidies uit Den Haag besloot men de vesting te moderniseren en tegelijkertijd het oppervlak van de stad te vergroten.

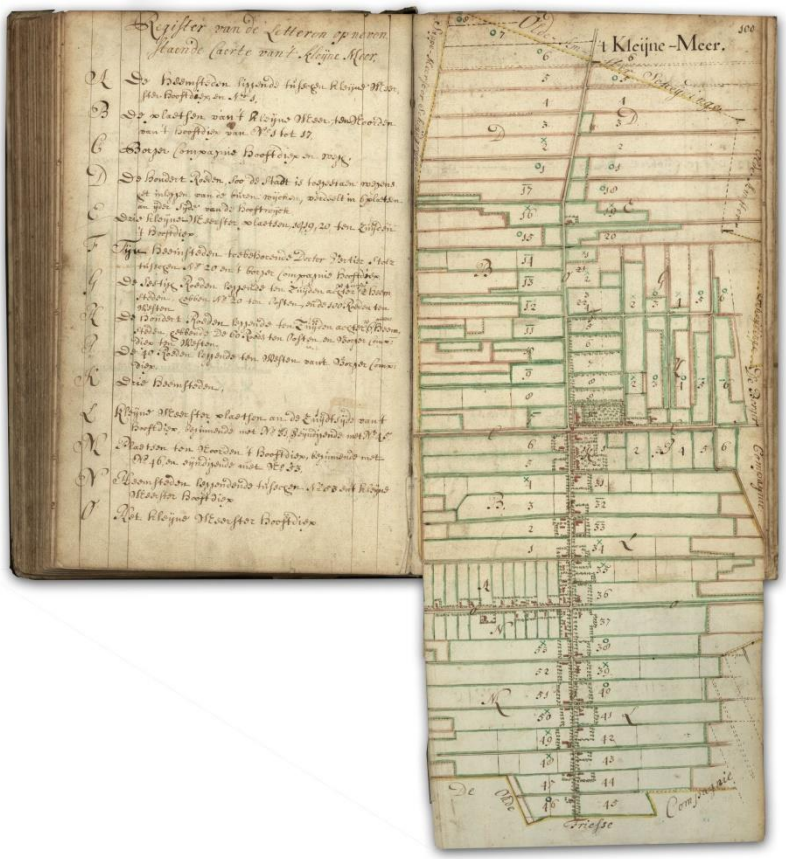

Uit het 'Caartboek' van Sappemeer [GrA 1468-149]

In dezelfde periode begon de stad met de grootschalige ontsluiting en exploitatie van de venen in het Gorecht en het Oldambt. Ook andere initiatiefnemers beproefden er hun geluk, maar de stad slaagde erin de regie in eigen hand te houden. Ze deed dit vooral door zelf de infrastructuur aan te leggen en het beheer ervan te voeren. Deze ontwikkeling had niet alleen gunstige gevolgen voor de stedelijke en gewestelijke economie, ze veranderde ook voorgoed het aanzien en de structuur van het gewest. Op de plaats waar eeuwenlang

uitgestrekte, onbewoonbare en ontoegankelijke hoogvenen hadden gelegen kwam een geheel nieuwe wereld tot stand. Er ontstonden grote nederzettingen als Veendam, Wildervank, Hoogezand, Sappemeer en de Pekela's. Hier vonden vele immigranten een nieuw bestaan en kwamen vele takken van nijverheid tot bloei die elders in Groningerland niet of nauwelijks voorkwamen.

1672

Het beleg van Groningen door de bisschoppen van Keulen en Munster
[GrA 1536-4612]

Het rampjaar 1672

Aan de verbetering van de vesting Groningen is maar liefst twintig jaar gewerkt. De reden dat men met dit grote werk was begonnen, was vooral de angst geweest voor een mogelijke terugkeer van de Spanjaarden. In 1648 was de oorlog echter officieel tot een einde gekomen zonder dat de nieuwe vesting ooit in de praktijk was getest. Het uur van de waarheid kwam alsnog toen vier grote Europese mogendheden zich op de Republiek wierpen. Frankrijk trok vanuit het zuiden op, de Engelsen landden in Holland en de aartsbisschop van Keulen en de bisschop van Münster, Christoph Bernhard van Galen, namen de oostelijke provincies voor hun rekening. De Nederlandse defensie stortte in als een kaartenhuis en het land leek verloren.

De beide bisschoppen hadden zich echter verkeken op de vesting Groningen, haar sterke ligging en de onverzettelijkheid van haar bevolking. Een speciaal voor deze gelegenheid ingehuurde commandant, de ervaren Carl Rabenhaupt, had bevel gegeven de lage landen ter weerszijden van de stad onder water te zetten. Daardoor konden de belegeraars de stad niet omsingelen en bleef hun niets anders over dan te proberen de stad met bombardementen vanuit het zuiden tot overgave te dwingen. Wekenlang werd de stad beschoten met kogels, zwerfkeien, vuurpijlen en 'stinkpotten'. Hierdoor verwierf de Münsterse bisschop zich de bijnaam 'Bommen Berend'. De bisschoppelijke legerleiding liet ook wel loopgraven in de richting van de vestingwallen aanleggen, maar vanaf de bolwerken zaaiden de verdedigers met hun kanon- en musketvuur daarin dood en verderf.

Op 28 augustus 1672 was het plotseling voorbij. De bisschoppelijke legers trokken zich terug. Het duurde nog enkele jaren voordat er officieel een punt achter de oorlog werd gezet, maar het taaie verzet van de Groningers had voor het keerpunt in de strijd gezorgd.

1700-1750

Regenten en prinsgezinden

In de loop van de jaren verwaterde de tegenstelling tussen de stad Groningen en de Ommelanden. Dat kwam onder meer doordat het stedelijke stapelrecht stukje bij beetje werd uitgehold. Het was in de praktijk niet mogelijk om aan de bepalingen van deze middeleeuwse regeling vast te blijven houden. Een andere factor in de veranderende verhoudingen was het feit dat de machthebbers een gesloten groep gingen vormen. Al vóór 1594 was het al zo dat leden van de belangrijkste geslachten in Stad en Lande onder elkaar trouwden en dat zij zowel in de Stad als in de Ommelanden hun belangen hadden.

Maar wanneer het om eer en belangrijke ambten ging, was binnen de elite de onderlinge rivaliteit groot. Dit leidde tot verbitterde vijandschappen tussen individuele jonkers en ook tussen hele families. Er ontstonden partijen die geen ander doel hadden dan invloedrijke en lucratieve functies voor hun leden te bemachtigen. Aangezien uiteindelijk iedereen daaronder leed, werden er steeds vaker afspraken gemaakt tussen de verschillende partijen. Zo verdeelden de leden van de aanzienlijke geslachten onderling de buit. Daarbij maakte het niet uit of de te benoemen personen wel echt geschikt waren voor hun taak. Wie niet tot deze kliek van regenten behoorde, had geen kans ooit aan de bak te komen.

In de loop van de achttiende eeuw groeide de oppositie tegen dit systeem. Het volk dat machteloos moest toezien hoe de hoge heren hun zaakjes bedisselden, stelde zijn hoop op de stadhouder. Voor de gewone man was de prins van Oranje de enige die de verstikkende regentenheerschappij zou kunnen doorbreken. Op zijn minst moest het stadhouderschap erfelijk worden, zodat de prins onafhankelijk zou zijn van de gunst der hoge heren.

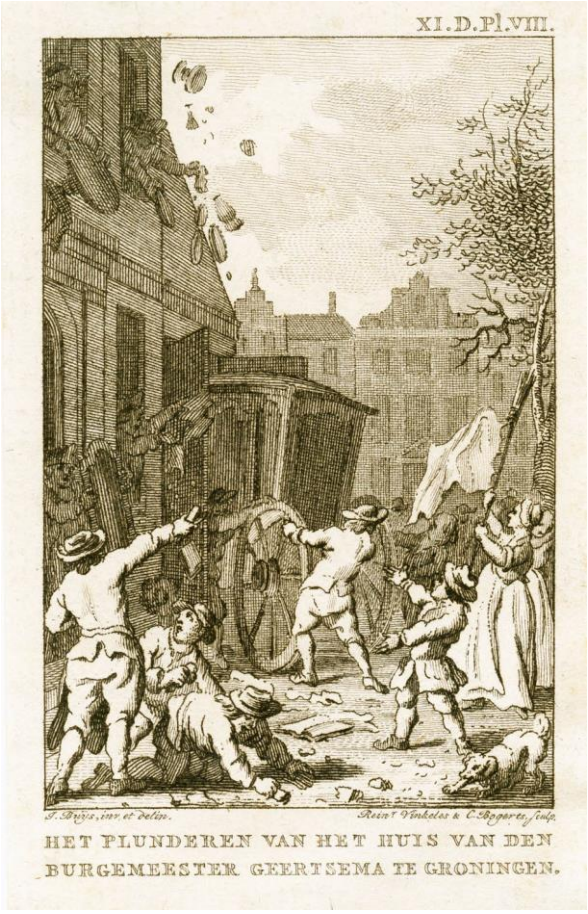

Links: plundering van het huis van burgemeester Geertsema op 17 maart 1748 [GrA 1536-4611]
Rechts: Stadhouder Willem IV [GrA 1536-4428]

In Groningen kwam het tot gewelddadigheden toen het volk vond dat het stadsbestuur wat al te lauw reageerde op de geboorte van een nieuw prinsenkind. Oproerkraaiers plunderden het huis van burgemeester Geertsema in de Oosterstraat. Ook in Appingedam kwam het tot rellen waarbij zelfs werd geschoten. In 1748 trokken plattelanders, gewapend met stokken en knuppels, via de Ebbingepoort de stad Groningen binnen om de heren op het provinciehuis onder druk te zetten. Ze eisten dat de prins van Oranje de gelegenheid moest krijgen om aan alle misbruiken een einde te maken.

Het gevolg van dit alles was dat stadhouder Willem IV in 1749 een nieuwe regeling voor het bestuur van het gewest kon laten aannemen. De stadhouder werd zelf de belangrijkste figuur. Zonder zijn goedkeuring zou niemand meer een belangrijke functie kunnen krijgen. Van groot belang was ook dat er maatregelen werden genomen om de rechtspraak wat minder afhankelijk te maken van de machthebbers.

1750-1795

Patriotten en oranjeklanten

Willem IV en zijn zoon Willem V konden de hooggespannen verwachtingen niet waarmaken. Daarvoor steunden ze zelf teveel op de aanzienlijke families die het altijd voor het zeggen hadden gehad. De regentenheerschappij was misschien ontdaan van haar meest ergerlijke uitwassen, de openbare functies bleven voor gewone mensen ontoegankelijk. Bovendien was het volstrekt onduidelijk hoe en waarom bestuurders tot hun beslissingen kwamen. De top van de samenleving was en bleef een gesloten bolwerk.

Mattheus van Heijningen Bosch (1773-1821); 'zanger der omwenteling van 1795'
[GrA 818-22489]

Ondertussen was het ontwikkelingsniveau van de bevolking zowel in de stad als op het platteland flink gestegen en waren er ook buiten de oude families velen die zich als koopman of ondernemer hadden opgewerkt. Deze mensen wilden meepraten, maar kregen geen kans. In de tweede helft van de achttiende eeuw ging het Groningerland verhoudingsgewijs goed, vooral als gevolg van de stijgende opbrengsten van agrarische producten. Er groeide een zelfbewuste boerenstand die zich verwant voelde met vooruitstrevende burgers in de stad. De progressieven in stad en land zetten zich af tegen de kaste van aristocratische klaplopers die het voor het zeggen hadden en die niet het heil van het vaderland als geheel, maar alleen hun particuliere belangen dienden. Daarom noemden de critici zich patriot en discussieerden ze over volkssouvereiniteit, vrijheid van drukpers en de deugden van burgerschap. Om het volk in die deugden op te voeden richtten ze zogenaamde

‘exercitiegenootschappen’ op en ze verkondigden hun ideeën in allerlei nieuwe tijdschriften. Verlichte predikanten deden hieraan vanaf de kansel mee.

De positie van het Oranjehuis was in de jaren tachtig precies tegengesteld aan die van veertig jaar tevoren. Van helden van de vernieuwing waren de Oranjes verworden tot symbolen van de reactie. Overigens liep niet iedereen warm voor de patriotten die voor zoveel ongewone opwinding zorgden. Dat de oude, bevoorrechte families er niets mee op hadden ligt voor de hand. Maar ook onder het gewone volk waren er velen die liever aan het oude en vertrouwde vasthielden. De prins van Oranje bleef hun held. In 1787 kwam het in Appingedam zelfs tot een treffen tussen patriotten en de oranjeklanten. Van heinde en verre waren aanhangers van Oranje naar het stadje gestroomd om lucht te geven aan hun verontwaardiging over de brutaliteit van de Damster patriotten. Dezen wisten echter hun partijgenoten uit de omgeving te mobiliseren. De patriotten kwamen als overwinnaars uit de bus. Hun victorie was echter van korte duur, want op dezelfde dag dat ze in Appingedam zegevierden trok een Pruisisch leger Nederland binnen om de patriotse beweging een halt toe te roepen.

1795-1813

Dans om de vrijheidsboom op de Grote Markt te Groningen. Schilderij door Johann Ludwig Hauck (1795), Collectie Groninger Museum

Bataafse en Franse tijd

Pas toen Franse troepen in 1795 naar het noorden kwamen en de stadhouder het land ontvluchtte, kregen de patriotten een serieuze kans om hun moderne ideeën in praktijk te brengen. In februari van dat jaar werd op de Grote Markt rond de vrijheidsboom gedanst. Er werden comité's gevormd en volksvertegenwoordigers gekozen. Er brak een tijd aan waarin de ene bestuurlijke hervorming nog niet was ingevoerd of de volgende werd al weer afgekondigd. Hoe chaotisch deze periode ook was, de veranderingen die plaatsvonden waren wel ingrijpend en voor een belangrijk deel zouden ze ook blijvend zijn. Zo maakte de staatsregeling van 1798 een einde aan de vreemde situatie dat het Gorecht, het Oldambt en Sappemeer c.a. aan de stad Groningen onderworpen waren en geen vertegenwoordigers hadden in het provinciale bestuur.

In 1811 werd Groningerland, net als de rest van Nederland, ingelijfd bij het Franse Rijk. Samen met Drenthe en het Duitse gebied ten westen van de Eems vormde het 't Departement van de Westereems. Dit duurde echter maar kort. Napoleon had zijn hand overspeeld en in november 1813 verjoegen kozakken de Franse soldaten uit Groningerland.

1813-1848

Jan Freerks Zijlker (1805-1868), landbouwer in Nieuw-Beerta, lid van Provinciale Staten en van de Tweede Kamer [GrA 1536-4424]

Conservatieven en liberalen

De Russische bevelhebber verklaarde dat zijn troepen gekomen waren om het huis van Oranje weer aan de macht te brengen en om de onafhankelijkheid van de Hollandse natie te

herstellen. Wie echter had gedacht dat de wereld van vóór 1795 kon worden hersteld, kwam bedrogen uit. Er kwamen wel weer vele oude bekenden terug in de hogere regionen van de maatschappij, maar de veranderingen die de samenleving tien jaar lang door elkaar hadden geschud, konden niet meer helemaal ongedaan gemaakt worden. De geest van vrijheid en gelijkheid had wel degelijk terrein gewonnen. Voor Groningen betekende dit dat het middeleeuwse stapelrecht niet terugkeerde en ook dat de stadsjurisdicties niet opnieuw onder gezag van het stadsbestuur van Groningen werden geplaatst. De stad was hierdoor een gewone gemeente worden, al was het dan wel een voor noordelijke begrippen erg grote gemeente. Uitzonderlijk was ook dat de stad eigenares bleef van uitgestrekte landbouwgronden, verspreid in heel Groningerland: in de Ruigewaard, in de Veenkoloniën en aan de Dollard. Tot halverwege de twintigste eeuw gold de stad als de 'grootste boer' in Groningerland.

Aanvankelijk ging het de Ommelander boeren naar den vleze. Er werden mooie prijzen betaald voor hun producten en onder aanvoering van een aantal vooruitstrevende agrariërs en geleerden kwamen nieuwe landbouwmethoden tot ontwikkeling. Toch was er in deze kringen sprake van groeiende ontevredenheid. Het waren vooral de meest progressieven onder de landbouwers die zich gehinderd voelden door het gemis aan politieke rechten. In de regeringsorganen domineerden nog altijd de conservatieven. In 1830 wendden vooraanstaande Ommelanders zich zelfs tot de koning met het verzoek om vernieuwing van het politieke stelstel. Het zou echter nog geruime tijd duren voordat het werkelijk tot veranderingen kwam. Toen dat in 1848 eindelijk gebeurde konden enkele van de meest prominente Groningse liberalen zitting nemen in de Tweede Kamer.

1848-1903

Oldambtster boerderij 'Moria-heerd' te Nieuw-Beerta. gebouwd ca. 1744 [GrA 818-10349]

Liberalen en socialisten

Terwijl de welvarende middenklasse en de ontwikkelde en meest goed-gesitueerde boeren voor hun politieke rechten streden, groeiden overal de tegenstellingen tussen hen en de eenvoudige arbeiders. De teruglopende conjunctuur droeg daar ook aan bij. In de stad voelden middenstanders en gezeten burgers zich hoog verheven boven de dagloners en op het platteland trad verwijdering op tussen de boeren en de landarbeiders. In de Veenkoloniën veranderde de structuur van de samenleving in korte tijd ingrijpend. Schippers uit deze streek bevoeren met veel succes de Noord- en Oostzee en het kwam tot een kortstondige bloei van de zeevaart en de bijbehorende ambachten en industrieën. Later verrezen hier ook bedrijven die landbouwproducten verwerkten, zoals aardappelmeel- en strokartonfabrieken.

Mislukte oogsten veroorzaakten in 1847 bittere ellende onder de armsten en er stierven mensen van honger en gebrek. In de stad braken rellen uit die met geweld werden onderdrukt. Dit zogenaamde 'broodoproer' was de eerste duidelijke voorbode van de sociale problematiek die vele decennia lang de politieke agenda zou beheersen. Maar het proletariaat was nog lang niet aan de beurt: in 1848 moest eerst de middenklasse nog haar plaats in de zon verwerven.

De stad Groningen lag nog altijd ingesnoerd binnen haar vestingwerken. De allerarmsten woonden in krotten bij de stadswallen en hun levensomstandigheden waren erbarmelijk. Ook op het platteland groeide het armoedeprobleem. Toen de graanprijzen in de jaren zeventig gingen zakken waren de 'champagnejaren' (1850-1880) van de Groninger landbouw voorbij. De kleine boeren konden het hoofd nauwelijks boven water houden en de landarbeiders waren het kind van de rekening.

Derk Roelfs Mansholt (1841-1921); vooruitstrevend landbouwer te Meeden (later in de Westpolder), vriend van Multatuli en supporter van Joan Domela Nieuwenhuis

Mannen als Derk Mansholt en Joan Domela Nieuwenhuis hielden de Groninger arbeiders voor dat hun situatie alleen kon verbeteren wanneer de politieke structuur veranderde. Het ging niet in de eerste plaats om meer loon, maar om invloed op het overheidsbeleid. In de jaren negentig gingen, vooral in het oosten van de provincie, werkloze en stakende arbeiders herhaaldelijk de straat op om uiting te geven aan hun woede en wanhoop. Er deden zich meermalen ongeregeldheden voor waarop de overheid reageerde met het inzetten van marechaussees en huzaren. Deze confrontaties wakkerden de verbittering alleen maar aan. Toch bleek de hoofdstroming onder de Groninger socialisten uiteindelijk niet revolutionair maar parlementair gezind. In Oost-Groningen bleef het revolutionaire element nog het langst bestaan, totdat er aan het einde van de twintigste eeuw niet meer van over was dan een stukje folklore.

1903-1945

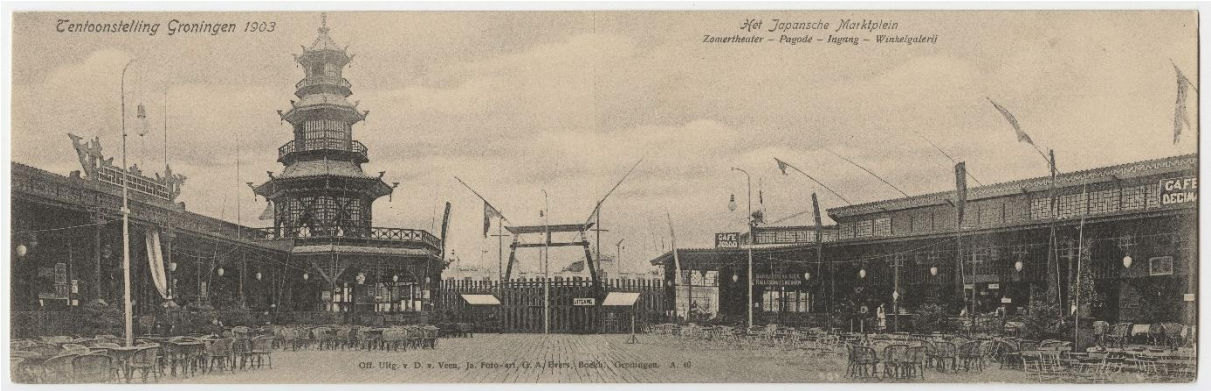

De 'Wereldtentoonstelling' van 1903 aan de Bloemsingel
[GrA 1986-25475]

Op- en ondergang

Onder aanvoering van de industrieel Jan Evert Scholten presenteerde de stad Groningen zich aan de rest van het land als de 'derde handelsstad' van het land. Ze deed dat onder meer met een 'wereldtentoonstelling' die in 1903 gehouden werd op een groot terrein dat was vrijgekomen na de slechting van de vestingwerken. De expositie trok tienduizenden bezoekers van heinde en ver. Zelfs de minister van binnenlandse zaken, die voor de opening voor het eerst van zijn leven naar Groningen was gereisd, moest bekennen dat hij diep onder de indruk was van wat hij hier aantrof. Overigens was Groningen niet de enige stad meer in de provincie. Plaatsen als Appingedam, Delfzijl, Winschoten, Hoogezand, Veendam en Stadskanaal hadden als gevolg van de groei van de industriële bedrijvigheid stedelijke trekken gekregen.

Ondertussen waren de eigendommen die de stad Groningen buiten de eigen gemeentegrenzen bezat een twijfelachtig soort van rijkdom geworden. De landbouwgronden leverden nog wel geld op, maar de gemeente moest steeds meer betalen

voor het onderhoud van de wegen, kanalen, bruggen en sluizen waarvoor zij verantwoordelijk was. Bovendien groeide het onbegrip voor deze merkwaardige situatie. Gemakkelijk was het niet om een oplossing voor dit probleem te vinden. Er waren genoeg kopers voor de grond, maar niemand wilde opgezadeld worden met het kostbare onderhoud van de wegen en kanalen. Zo bleef de stad veel langer dan ze zelf wilde grootgrondbezitter en 'kolonisator' van een deel van de provincie.

De bezetting door Hitler-Duitsland liet in de provincie Groningen diepe wonden achter. De joodse gemeenschappen in de stad en elders werden voor het grootste deel vermoord. Vanuit het Scholtenhuis aan de Grote Markt oefende de *Sicherheitsdienst* een waar schrikbewind uit. De april-meistakingen van 1943 werd met behulp van standrechtelijke executies de kop ingedrukt en nog tot enkele dagen voor de bevrijding hielden enkele fanatieke nazi's bloedig huis onder het verzet. Een van de laatste slachtoffers was de bekende graficus Nicolaas Werkman. Tot overmaat van ramp gingen bij de bevrijding van Groningen (april 1945) grote delen van de historische binnenstad in vlammen op.

De ingang van de OudeEbbingestraat na de strijd
[GrA T1785-518]

1945-1980

De Eemshaven op de topografische kaart van 1984

Achterstand

Toen de wederopbouw zo'n beetje was afgerond, begonnen zich grote veranderingen af te tekenen in binnen- en buitenland. In sommige opzichten leek het op een herhaling van wat al eerder gebeurd was: opnieuw eiste de jongere generatie meer politieke invloed dan de oudere haar wilde toestaan. Een democratiseringsgolf overspoelde het land. Groningen was de eerste grote stad met een links programcollege. Ook het provinciaal bestuur sloeg linksaf.

Tegelijk raakten de Groninger boeren steeds meer in de knel door de druk van de wereldmarkt en de richtlijnen uit Brussel. De markt dwong hen tot schaalvergroting en rationalisatie, de techniek reikte de middelen aan, de banken zorgden voor kredieten en de overheid bevorderde grootscheepse ruilverkavelingen. Het gevolg was dat een ongekend aantal arbeidsplaatsen verloren ging, dat dorpen veranderden in forensenwijken en dat het in voorgaande eeuwen gegroeide landschap in een ommezien zijn karakteristieke trekken goeddeels en voorgoed verloor.

Ook de industrie kreeg het moeilijk. Talloze bedrijven, waarvan sommige van respectabele ouderdom, sneuvelden als gevolg van sanering, modernisering en concentratie. Ofschoon deze verschijnselen zich overal voordoen lijkt Groningerland er meer door getroffen te worden dan andere regio's. Het hele noorden, en dus ook Groningen, geldt als een economisch zwakke regio. Decennia lang wordt al door speciale commissies en stichtingen gedokterd aan structuurverbetering. Er zijn ook grote investeringen gedaan in de hoop dat die het zo vurig gewenste ontwikkelingsproces op gang zouden brengen. De Eemshaven moest de motor worden voor de industrialisatie van Noord-Groningen, maar na de voltooiïng ervan (1973) wilde het daarmee niet echt lukken. Miljoenen werden gestopt in de bouw van een ultramoderne kartonfabriek in Winschoten, maar bij de eerste de beste reorganisatie van de vaderlandse kartonsector werd ze al weer gesloten.

1980-2000

Gaslocatie Damsterweg te Siddeburen, 1972
[GrA 818-13497]

Duizend jaar verandering

Alle steun die de centrale overheid voor Groningen ter beschikking stelde, weegt niet op tegen de rijkdommen die ze uit Groningerland weghaalde. Sinds in 1959 bij Slochteren aardgas werd gevonden financierde dit gewest in zijn eentje de Nederlandse welvaartsstaat. Het geld dat het Groningse gas opleverde verzachtte ook in Groningerland veel van de pijn en wie in deze provincie rondkijkt ziet een welvarend gewest.

Aan het einde van de twintigste eeuw bleek de stad Groningen van een handelsstad veranderd te zijn in een centrum van onderwijs en dienstverlening. Tegelijkertijd bleek het lege Groningerland een bijzondere aantrekkingskracht te hebben op bepaalde groepen van toeristen. Rust en ruimte zijn de begrippen waarmee de provincie Groningen zichzelf promoot. Senioren uit het westen van het land ontdekten dat er in de eenvoudige Groninger dorpen voor weinig geld veel ruimte te koop is.

Afgraving van de wierde te Eenum ca. 1917
[GrA 818-3138]

Tegelijkertijd verliest Groningerland in snel tempo zijn karakteristieke trekken. Dit proces was al veel eerder begonnen. Zo zijn vele 'bolle' landerijen afgegraven ten behoeve van de vele steenbakkerijen die hier hebben bestaan. Met het natuurlijke reliëf verdween de herinnering aan de tijd waarin dit gebied een onbedijkt waddenlandschap was. In de loop van de negentiende eeuw zijn vrijwel alle middeleeuwse borgen en steenhuizen gesloopt omdat de hoge kosten van het beheer ervan niet langer konden worden opgebracht. Rond 1900 zijn vele wierden geheel of gedeeltelijk afgegraven, omdat de vruchtbare terpaarde veel geld waard was als middel ter verbetering van schralere gronden. Tegenwoordig maken monumentale boerderijen plaats voor eigentijdse woningen zoals je ze overal ziet, en ook de moderne loodsen die de traditionele kapschuren vervangen, wijken in niets af van wat elders in Nederland wordt neergezet. Overeenkomstig de mode van het moment legt ook in Groningerland elk gemeentebestuur woonwijken aan waar de bewoners met hun boten tot aan de voordeur kunnen varen. In Oost-Groningen wordt landbouwgrond onder water gezet om bemiddelde lieden ertoe te verlokken in de 'Blauwe Stad' te komen wonen. Overal wordt nieuwe natuur aangelegd om de aantrekkelijkheid van het wat al te stoere landschap te verhogen.

Duizend jaar geleden dwongen natuur en landschap de bevolking zich aan te passen. Nu zijn de rollen omgekeerd. In de loop van de eeuwen hebben wij geleerd de natuur te temmen en geven wij het landschap de aanblik die wij zelf wensen. Dat Groningen en Groningerland hierdoor steeds meer zijn gaan lijken op andere Nederlandse steden en streken is misschien wel jammer, maar ook een onontkoombaar gevolg van de loop der geschiedenis en een vereiste voor het overleven van de toekomst.